

Bezzásahovost

takříkajíc nechtěná

Samovolné sukcesní procesy v krajině současnosti

Jiří Sádlo

Česká a vůbec středoevropská krajina se v současnosti mění a s ní se pozvolna proměňují i názory na její ochranu. Je dobře, že se rozbíhá diskuse i o základních a dosud zdánlivě jednoznačných pojmech a přístupech, jak je to patrné z příspěvku H. Härtela a Z. Křenové *Dilema priorit: Chráníme biodiverzitu, nebo procesy?* na straně 17. Cílem tohoto článku je ukázat spontánní sukcesí v krajině v širších souvislostech.

Tempora mutantur, časy se mění

Za posledních sto let se tvář české a vůbec středoevropské krajiny zásadně změnila. Není problém to evidovat. Problémem bývá tento fakt přijmout a zařadit ho do souvislostí.

Ve společnosti nakloněné myšlence ochrany přírody se tato změna často vykládá jako masivní úbytek původního druhového bohatství, zaviněný prudkým nárůstem lidského vlivu na krajinu. Takové vysvětlení změn v diverzitě se zdá být snadné a pochopitelné; prostě jsme to s tlakem na krajinu přehnali. Navíc pokud srovnání dneška s minulým stoletím extrapolujeme do vzdálenější minulosti, vyjde něco, co jsme už předem čekali. Člověk přírodě škodí. Čím menší tlak dokázal v minulosti na přírodu vyvinout, tím byla příroda pestřejší a přírodní procesy silnější a méně závislé na člověku. Do hluboké minulosti pak zpravidla vkládáme ideální představu čisté přírody prakticky bez lidského vlivu v podobě panenských klimaxových lesů. Pokud však padne zmínka o tom, že klimaxové lesy často příliš vysokou diverzitu nemají, vylepší se interpretace tím, že tedy patrně o druhovou diverzitu tolik nejde a důležitější jsou přírodní procesy, v našem případě sama sukcese vedoucí ke klimaxu.

Taková představa vypadá celkem přijatelně, a je proto široce populární zejména na amatérské scéně, ale patrně porůznu a skrytě působí i mezi odborníky a v důsledcích se s ní setkáváme v mnoha konkrétních ochranných rozhodnutích, zejména pokud jsou restriktivního rázu. Snadno se z ní i odvodí, co je třeba nyní s krajinou dělat.

Staré parky a zahrady jsou dnes většinou hodnotnými územími díky přítomnosti dutinového ptactva a hmyzu, ale i jako území spontánní sukcese.

Musíme se patrně ve svých aktivitách poněkud umírnit, přinejmenším v aktivitách moderních a v rámci chráněných území, a diverzita se vrátí. Méně benzínu a betonu, více krasců a vstavačů.

Když se ale podíváme na staré fotografie, které zachycují krajinu na začátku 20. století, musíme dospět ke zcela odlišným závěrům. Vidíme tam krajinu zcela v područí lidského vlivu, každý kousek půdy je nějak využit. Stromů a křovin je na nich mnohem méně než dnes. Rozsáhlé plochy jsou silně postiženy zejména pastvou koz a někdy i následnou erozí. Zcela běžné je vypalování trávy, někde přetrvává lesní pastva a pařezinový management. Přesto byla diverzita původních druhů na druhové úrovni větší, než je tomu dnes. Nejde tedy o sílu lidského vlivu, ta spíš slábne, ale o jeho kvalitu. Některé lidské aktivity, i ty zdánlivě drsné a intenzivní, v určitých situacích biodiverzitu podporují, jiné jí škodí.

Je tu však navíc ještě jeden aspekt. Úbytek původní flóry a fauny je zřejmý a týká se druhů, početnosti populací i výskytu celých společenstev. Všimněme si ale, že úbytek postihuje i část druhů nepůvodních, jmenovitě společenstva archeofytních plevelů, jako je koukol polní (*Agrostemma githago*) na poli nebo jablečník obecný (*Marrubium vulgare*) na rumišti. Zároveň se druhová diverzita české flóry nezmenšuje, ale naopak roste. Roste o neofytní druhy, které v naší krajině nepotřebujeme, nebo je dokonce nechceme. Ale co je důležitější, roste i díky soustavné ochrannářské práci, která vhodnými zásahy zachránila řadu druhů, jež by jinak už patrně vymizely. Ochrana přírody je přece jednou z autentických a legitimních krajinnotvorných sil současnosti, nikoli nějaká vnější intervence, nemůžeme ji tedy z procesů v dnešní krajině vyjmout. Kdybychom s tímto vědomím trvali na názoru, že diverzita mizí lidským přičiněním, stavěli bychom ochranu přírody mimo krajinu do role jaksi absurdní, nepřírozené výjimky z pravidla.

Z uvedených skutečností vyplývají dva závěry. Jednak nelze jen tak jednoduše říci, že moderní doba přináší ochuzení diverzity. A jednak většinou nefunguje právě zmíněný model nepřímé úměry kultury a přírody a nemůže být vodítkem pro ochrannářské rozhodování. Dokonce aplikována do našeho ochrannářského rozhodování, mívá zcela kontraproduktivní důsledky. Jistě se najdou na světě místa, kde tento model celkem funguje, ale právě pro pochopení středoevropské krajiny se použít nedá. Naše kulturní krajina je totiž všechno, jenom ne výsledek nějakého přírodně-kulturního zápasu. Co vidíme, není totiž střet, ale daleko spíš soužití, prolínání, složitě vzájemné převrstvování – přinejmenším v našich podmínkách nejsou kultura a příroda v tak rivalském vztahu, jak se to někdy vykládá.

Mokřady v národní přírodní rezervaci Břehyně – Pecopala na Dokesku se po půl století bezzásahovostí blíží přírodnímu stavu blízkému ekosystémům boreální tajgy.

Návrat k přírodě, nebo odklon od kultury?

Vraťme se však k minulému a dnešnímu stavu české krajiny. Minulostí naší krajiny (v měřítku celého holocénu) není uzavřený les, jak se dosud občas tvrdívá, ale mozaika lesa a bezlesí. Ta byla zpočátku udržována přírodními činiteli (kontinentální klima, zvěř, požáry) a na tuto regulaci bezprostředně a plynule navázala aktivita pravěkého člověka. Tak to shrnuje VERA (2000) pro Nizozemsko a tím spíše to platí pro naše podmínky, kde k témuž závěru vede např. celé rozsáhlé dílo Vojena Ložka. To, že les po velkou část historie a prehistorie plošně převažoval, není z hlediska biodiverzity příliš důležité – diverzita nelesní vegetace a fauny se udržovala na malých a často dočasně (desítky až stovky let) fungujících ploškách. Proto není důvod zvláště vyzdvihovat ekologickou roli vegetace blízké klimaxu, jak se občas děje, ale ani sukcesních procesů, nebo naopak roli mladých a blokových sukcesních stadií. To vše jsou jen jednotlivé kameny krajinné mozaiky. Všechny do ní patří, každý z nich je zdrojem nějakého typu druhové či jiné diverzity, a proto je třeba všechny v krajině udržet, během historie se však jejich uspořádání silně měnilo. Není tedy ani zásadní důvod konzervovat jediný, např. bezprostředně minulý stav krajiny a vše směřovat k jeho rekonstrukci. Své místo v krajině mají tedy i zcela nové, většinou antropogenní biotopy, resp. typy vegetace.

Ochrana přírody se vždy snažila chránit a v očích veřejnosti obhajovat vzácnější a silněji ohrožené lokality a typy biotopů, a to s výslovným zaměřením na biotopy

málo ovlivněné člověkem. Tento trend měla od počátku své existence a on z dobrých důvodů trvá stále. Druhou stranou mince je, jak se ochrana přírody vztahovala na biotopy u nás hojně. Dokud byla nejběžnější vegetace sečených luk, mezí, polních kultur a lesních remízků, nebyl důvod ji speciálně chránit, ale jistě nebyla zavržována jako bezcenná – koneckonců tyto plochy společně tvořily základ kulturní krajiny. Se současnou změnou hospodaření se změnila i vegetace, všeobecně rozšířené jsou nyní neobhospodařované trávníky a druhově chudá sukcesní stadia dřevin. Názory ochranářů na tuto vegetaci se různí. Velmi často jsou podobné biotopy povšechně a bez rozdílu pokládány za pouhý projev probíhající devastace krajiny. Opačným pólem je silící názor, že na řadě míst jde o biotopy se zajímavou diverzitou organismů, jaká je dokonce v běžně udržovaných zvláště chráněných územích stále vzácnější.

Můžeme tyto biotopy chápat jako návrat antropicky zatížené krajiny k původnější nekultivované, svébytné přírodě? Anebo jsou spíše degradací kdysi kulturní krajiny, kterou bychom měli navrátit do kultivovaného stavu, např. obnovením sečení lučních lad? Na to nelze odpovědět zcela jednoznačně a obecně, odpověď se totiž mění od konkrétního biotopu k biotopu a od lokality k lokalitě. Uvedme několik kontrastních příkladů, které ukážou, jak rozdílnými biotopy přechodná sukcesní stadia jsou a jak rozdílné jsou ochrannářské interpretace jejich jednotlivých výskytů.

Staré parky a zahrady. Příklad, který osobně dobře znám, je přírodní park Bažantnice v Satalicích (Praha 9). Ještě v 50.

Bílé stráně, travinné stepní ekosystémy na slínovcových svazích ve středních a severních Čechách rychle zarůstají v důsledku chybějící pastvy.

letech 20. století měl spíše vzhled parku se starými duby a dorostem mladších dřevin. Porost nešlo těžít kvůli střepinám ve dřevě, pocházejícím z náletů z 2. světové války. Díky místnímu entomologovi přibýly nálezy vzácných drabčků a výsledkem bylo vyhlášení chráněného území, o něž se nikdo dál příliš nestaral, jinými slovy, které mělo téměř bezzásahový režim až skoro do současnosti. Plocha původně cenná díky dutinovému ptactvu a hmyzu je dnes hodnotná i jako území spontánní sukcese. Ještě v 80. letech se o místním lesním porostu psalo jako o nekvalitním zarostlém parku s expanzí nitrofilních druhů (bezu černého, srstky angreštu, kopřivy dvoudomé). Porost má v současnosti ryze pralesovitou strukturu se starými duby letními, zčásti odumřelými a ležícími, nebo s torzy stojících kmenů. Zápoj spolu s dubem tvoří jasan, do zápoje dorůstají javory mléč a klen a v podrostu se šíří ušlechtilé dřeviny – jilm, buk a lípa. Nitrofilní rumištní druhy jsou už vlivem konkurence se stromy dosti vzácné, zato se samovolně objevilo několik druhů hájových bylin. Nejcennější hodnotou lokality však zůstává strukturální diverzita porostu, srovnatelná např. s některými partiemi Bělověžského pralesa. Přesto lze souhlasit s názorem pracovníků pražského magistrátu, že bezzásahovost zde není nadále udržitelná, protože obnova ušlechtilých listnáčů je příliš pomalá, dub jako kosterní dřevina nezmlazuje, polomy sílí, a proto byly do porostu nově včleněny plochy (z mírně rozšířených místních polomů) určené k právě proběhlému zalesnění dubem.

Rašelinné mokřady. V národní přírodní rezervaci Břehyně – Pecopala (Dokesko)

měly rašelinné mokřady dlouhou kulturní fází; podle současných výzkumů se rozšířily a vegetačně změnily po vzniku Břehyňského rybníka a do poloviny minulého století byly aspoň zčásti obhospodařovány. Dnes se po půlstoletí bezzásahovosti blíží přírodnímu stavu blízkému ekosystémům boreální tajgy, tedy vzájemně se dynamicky měnící mozaice lesa, rašelinných společenstev a rákosin s výskytem velké skupiny ochrannářsky nesmírně hodnotných druhů. Přes určitou sukcesní odolnost mokřady místy pozvolna zarůstají smíšenými porosty olše, borovice a smrku (*Thelypterido-Alnetum*, *Eriophoro-Pinetum*) a populacemi rákosu. Lze to hodnotit jako projevy eutrofizace, snad vinou dusíkatých sloučenin v ovzduší. Řidké porosty dřevin a nízké řídké rákosiny v nadrostu slatín jsou samy o sobě ochrannářsky hodnotné, ale omezují většinu sukcesně původnějších chráněných druhů. Proto ochrana biodiverzity právem převážila nad plošnou aplikací bezzásahového režimu. Ochrana přírody dala moudře přednost lokální likvidaci rákosu a dílčímu rozvolňování lesa, což účinně pomáhá populacím ohroženým sukcesí. Tento přístup je zde třeba uvítat nejen proto, že jde o práce poměrně maloplošné, ale zejména proto, že nelesní vegetace reaguje na prosvětlení rychle a sukcesí se snadno vrací do staršího stavu. Je pravděpodobné, že lpění na celoplošné bezzásahovosti by během dalších let přineslo jen ochuzování místní biodiverzity a postupnou sukcesí k uzavřeným olšinám, méně hodnotným než otevřené slatiny.

Sukcese na bílých stráních. Bílé stráně, travinné stepní ekosystémy na slínovcových

svazích ve středních a severních Čechách, se v posledních mnoha stoletích udržovaly prostřednictvím pastvy, zcela omezující rozvoj dřevin. Po skončení pastvy dnes tyto stráně rychle zarůstají, nejčastěji trnkou a svídou, v jejichž porostech se již uchytily babyka a jasan, a během několika desetiletí nastupuje stinný listnatý háj s převahou nitrofilních druhů, jako je bršlice kozí noha, a téměř s absencí druhů stepních trávníků. Z hlediska holocénního vývoje to vypadá podivně. Travníky mají řadu druhů, o nichž se uvažuje jako o reliktech z glaciálu nebo starého holocénu, ale jak mohly odolat stinnému lesu? Spekulovalo se např. o sesuvech slínů, které periodicky obnovovaly sukcesní cyklus, ale ty patrně nebyly tak časté a rozsáhlé, aby se jejich prostřednictvím sukcese udržela ve stadiu trávníků. Podle srovnání s některými lesnatými lokalitami, např. v přírodních parcích Dolní Poohří a Džbán, však byla původní lesní vegetace bílých strání jiná než dnes. Byly to polootevřené doubravy, místy s borovicí, které umožňovaly přežití nelesních druhů. Pastvou dobytka se postupně rozvolňovaly až do stavu, v jakém byly zhruba před stoletím. Sukcese na nich tedy dříve cyklovala mezi řídkým lesem a stepí, dnes však možnost cyklování, asi vinou eutrofizace, zcela ustala. Stinné nitrofilní háje tedy nejsou návratem k přírodě, spíš jsou zničením kulturně-přírodní dynamické stability, jaká panovala od pravěku po 20. století.

Otevřené krátkostébelné travníky ve vojenském cvičišti Bzenec

Úhory, luční lada a plochy po horní- nové těžbě nebo průmyslové činnosti.

V současnosti jsou nejhojnějším typem ploch s akutální sukcesí, typickým zejména pro příměstské a průmyslové, resp. těžební oblasti. Vzhledem jsou to většinou neobhospodařované vysokostébelné trávničky, které se časem mění v křoviny a lesní stadia o nízkém počtu druhů dřevin a nakonec v mladý les, zpravidla s dominancí rychle rostoucích dřevin, jako jsou bříza nebo jasan. Společným znakem těchto porostů je, že se vyskytují na velkých plochách o stejném stáří od počátku zarůstání a většinou v nich chybějí dodatečné disturbance, které by sukcesí blokovaly nebo vracely zpět. Dalším společným znakem je rychle klesající druhová diverzita vyšších rostlin a snadná invazibilita bylinnými i dřevinnými neofyty. Od počátku mají totiž dobrou zásobu zejména dusíku a fosforu (louky) nebo alespoň dobrou dostupnost dusíku (odvaly, navážky), a proto v nich brzy převládají robustní, konkurenčně schopné druhy. Mnohé z těchto ploch však přesto mají pozoruhodnou biodiverzitu rostlin, hub, hmyzu, obojživelníků i ptáků. Cenné jsou zejména lokality, kde se vzhledem k počátečnímu nedostatku živin déle udržují raná stadia sukcese nebo kde je sukcese navracena dostatečnými disturbancemi po počátečního stavu. To je typické zejména pro stělnice a tankodromy vojenských území, jejichž ochranná hodnota je u nás už dostatečně známá. Pro ptáky jsou naopak nejhodnotnější velká území středních sukcesních stadií, tedy krytá vysokou bylinnou nebo i křovinnou vegetací, a tak může vzniknout rozpor mezi zoologickým a botanickým hodnocením takového území. Z hlediska ochrany rostlin bývá vhodné lokality opakovaně disturbovat např. pojezdy vozů, případně na nich zavést či obnovit sečení. Z hlediska entomologického a částečně i ornitologického bývá optimální kombinace disturbance, záměrně nepravidelného sečení a ponechání části dřevinné vegetace. Z pohledu ochrany některých druhů ptactva se naopak volá po velkoplošné bezzásahovosti, jenže ta po čase přivede místní sukce-

Výsypka u Kostomlat, už v prvních letech po vzniku významné refugium zejména obojživelníků a hmyzu, podléhá dnes ekologicky zcela kontraproduktivní rekultivaci.

si až k lesním porostům. Východiskem bývá prostě možnost lokality rozdělit na několik dílčích ploch s odlišnou strukturou managementu.

Svět už nikdy nebude, jaký byl dřív

V české krajině se děje něco podivného. Do bezzásahové zóny šumavských lesů zasahuje kůrovec. Nepřirozený biotop důlních výsypků přirozeně zarůstá, byť jenom tam, kde se rekultivace našťástí nepovede. Zarůstají i skalní stepi, což je rovněž přirozený proces, ale s tím nepřirozeným důsledkem, že les proniká na místa, kde nikdy nebyl, přinejmenším v posledních několika tisících let. Chráníme louky jakožto „přírodu“, zatímco vzácná společenstva plevelů zůstávají bez ochrany. Sečení a pastva trávniček se cení jako tradiční management, jejich stejně tradiční vypalování se zakazuje, ale zároveň se o něm již začíná diskutovat jako o ekologicky funkčním.

Jsem přesvědčen, že to vše má něco společného a zažíváme krizi starého pojetí přírody, přirozenosti, spontaneity čili samovolnosti. Příroda už není izolovaná od člověka, která se od něj liší právě nutnou a úplnou absencí lidského vlivu. Problém nespočívá jenom v krajině, která se přestala chovat, jak jsme byli kdysi zvyklí, ale – a to zejména – v nás, protože nedokážeme nové krajině jevy přijatelně interpretovat a zařadit do souvislostí.

Fotografie P. Holub

Autor pracuje v oddělení geobotaniky Botanického ústavu AV ČR, v.v.i., Průhonice

Poděkování

Článek byl podpořen grantem
IAAX00050801 (GA AV)
a SP/2d1/141/07 (MŽP)

SUMMARY

Sádlo J.: Non-intervention So To Speak Unintentional. Spontaneous Succession Processes in the Current Landscape

For a long time, nature conservation has had enough to follow the paradigm based on the assumption that nature means particularly absence of human impacts. At present, we experience the crisis of the old concept. It has become clear that our cultural landscape is not a result of a conflict between nature and culture, in which nature has been more and more losing. It is much more a co-existence, a permeation, a complicated mutual rearrangement in strata. One of the consequences of the above paradigm shift is a continuing change in evaluating the succession stages formed by reducing the previous human influences. Such habitats were

often underestimated as a mere manifestation of ongoing landscape devastation and destruction. Nevertheless, nowadays opinions that they display the remarkable species diversity and that they are valuable due to their spontaneous developmental processes have become stronger. For instance, some old parks and gardens with the absence of management have changed into climax growths with the dynamics close to primeval forests. After a half of the century of non-interventions by humans, peatbogs near the town of Doksy (North Moravia) have been almost reaching the natural state which corresponds with the boreal forest. On the other hand, non-intervention can make damage to nature conservation aims. At the sites after mineral extraction, early and intermediate stages of the succession are the most valuable. Marlite slopes, in past kept by grazing in the stage of species-rich thin forests or steppes, have been at present also overgrown without grazing and from a point of view of nature conservation less valuable shady forests have been developing there.